

PREDPOKLADY KOMPLEXNÉHO DIALEKTICKÉHO ROZBORU DEJÍN FILOZOFIE

MINČO MINČEV

K dejinám filozofie sa doteraz pristupovalo v podstate dvoma na prvý pohľad principiálne rozdelenými spôsobmi. Podľa toho, ako sa dejiny filozofie chápali, formovali sa aj dve koncepcie o ich podstate. Podľa prvej dejiny filozofie sú akýmsi súhrnom rôznych filozofických sústav, škôl a učení, problémov a kategórií, ktoré tieto učenia vytvárajú v procese svojho vývinu. Podľa druhej koncepcie dejiny filozofie sú kontinuálnym procesom vývinu filozofického myslenia. Filozofia sa pritom chápe buď ako veda, alebo ako špecifický spôsob poznania.

Doterajšia skúsenosť ukazuje, že rozdiel medzi týmito dvoma koncepciami sa umelo zväčšoval tam, kde je objektívne menej závažný, a naopak, zanedbával sa tam, kde je skutočne zásadný. Základným teoretickým predpokladom prvej koncepcie, ktorá vychádza z výskumu jednotlivých filozofických sústav, škôl a učení, je najmä to, v čom sa tieto sústavy, školy alebo učenia líšia. Druhá koncepcia, v snahe pristupovať k dejinám filozofie vedecky, hľadá predovšetkým ich objektívne zákonitosti. A pri hľadaní objektívnych zákonitostí je nevyhnutné vždy vychádzať z nejakého spoločného princípu, ktorý by bol základom ich jednoty. V tomto zmysle je druhá koncepcia, ktorej výrazným priekopníkom bol Hegel, na prvý pohľad heruisticky užitočnejšia.

Prvá koncepcia sa po Heglovom zásahu do teórie dejín filozofie zdala byť definitívne znehodnotená a odstránená z vedeckého bádania. Jej pluralizmus ponechával príliš veľa miesta pre zasahovanie subjektu, ktorým je v tomto prípade historik filozofie. V podstate od neho záviselo, ako usporiada a dá do súvislosti chaoticky a náhodne vzniknuté filozofické sústavy, školy a učenia. Hľadanie objektívnych historických súvislostí medzi nimi sa tým vylúčilo z výskumného programu bádateľov dejín filozofie ako čistý výtvar subjektu. Marxistický výskum dejín filozofie sa pre mnohé príčiny pohyboval na teoretickej ceste, ktorú určovala druhá koncepcia. O výbere tejto koncepcie rozhodli dva hlavné dôvody: snaha dialektického materializmu nájsť objektívne predpoklady vedeckého výskumu dejín filozofie a jej jednoznačný monizmus.

Volakedy sa opustenie pluralizmu v hodnotení spoločenských (a nielen spoločenských) javov a prijatie monizmu do teoretických výskumov zdalo byť nevyhnutným predpokladom vedeckosti každého metodologického postupu. Nástup štrukturalizmu do týchto výskumov však od základov otriasol dôveru v monizmus. Ozvena tohto otrasu pomaly, ale iste preniká aj do našej filozofie, čo, prirodzene, zasahuje aj jej teóriu dejín filozofie.

Treba priznať, že naša filozofia ešte nerozpracovala teóriu dejín filozofie v tej podobe, ktorá by zdôrazňovala jej špecifickú a zásadnú odlišnosť od ostatných teórií. Dôležité pritom je, že podmienky pre takúto teóriu sú v našej

filozofii už dávno zrelé. Hlavnou prekážkou (okrem iných) je stále pretrvávajúci predsudok mnohých filozofov, že monistické chápanie spoločenských javov je samo osebe vedecké. Monizmus však môže byť tak idealistický ako materialistický, tak substančný ako nesubstančný. Dnes už môžeme napr. s istotou povedať, že hlavnou príčinou heuristickej obmedzenosti Heglovej koncepcie dejín filozofie nie je ani tak jej idealistickosť, ako substanciálnosť. Idealizmus môže vyústiť v rôznych podobách, dokonca aj vo svojom opaku, ale substancializmus má len jedno konečné vyústenie — idealizmus. A vo filozofii je dôležité práve jej vyústenie.

Viac heglovská než marxistická koncepcia dejín filozofie ako určitej filiácie idey, duchovných tradícií, teoretických názorov, kategórií, atď. je právom podrobená početným kritikám zo strany mnohých tvorivých marxistických historikov filozofie, ktorí sa snažia zbaviť aj túto oblasť našej filozofie heglovského dedičstva. Prirodzene, tieto pokusy prinášajú mnoho podnetného a pozitívneho, ale aj mnoho extrémneho. Preto ak chceme nájsť spoľahlivú cestu pre naše bádanie, musíme brať za základ koncepciu, podľa ktorej dejiny filozofie sú objektívnym procesom. Túto tézu marxizmus nikdy neopustil, ani nesmie opustiť, ak chce ostať verný sebe samému. Mnohí marxistickí historici filozofie sa pokúšajú zbaviť sa heglovských pozostatkov tým, že začínajú hľadať tajomstvá tohto procesu pomocou tradičnej štrukturalistickej metódy výskumu. Žiaľ, v praxi zostávajú tieto pokusy iba na úrovni kvantitatívneho členenia procesu dejín filozofie, čo nevyhnutne prináša so sebou veľkú dávku skostnatej schematickosti a umelých konštrukcií. Hlavnou úlohou tohto článku je preto poukázať na možnosti marxistickej filozofie pri vypracovaní vlastného uceleného rozboru dejín filozofie. Hneď na začiatku je nevyhnutné upustiť od pojmu „štrukturalná analýza“ a nahradiť ho pojmom „komplexno-dialektická analýza“. Opodstatnenosť tohto pojmového rozlíšenia sa ukáže v ďalšom výklade.

Štrukturalný a komplexne dialektický prístup ku konkrétnym skúmaným javom majú byť predovšetkým analýzami, ktoré sa zakladajú na myšlienkovom rozčlenení celku na časti. Nebudeme sa zdržiavať pri známej skutočnosti, že každú analýzu sprevádza syntéza. Dôležitejšie je zistiť, ktorý z týchto metodologických výskumných postupov je prvotný, a tým aj určujúci. Na prvý pohľad je tak pre štrukturalistickú, ako aj pre dialektickú metódu, vychádzajúcu z rovnakých metodologických základov, analýza určujúca a tým aj heuristicky dôležitejšia. V súčasnej metodológii sa syntéza väčšinou odtisla do pozadia.

V metodologických výskumoch dejín filozofie ide predovšetkým o *vymedzenie* ich podstaty, a tým aj o určenie špecifickosti ich dobovej konkretizácie. A práve cesty k tomuto vymedzeniu sú pre štrukturalizmus a pre komplexno-dialektickú analýzu odlišné. Ten druh štrukturalizmu, ktorý uznáva objektívnosť dejín filozofie, a tým aj objektívnosť ich zákonitostí, ich chápe ako systém, ako celosť. V tomto zmysle celosť vystupuje ako proces. Metodologický postup

každého štrukturalizmu sa začína výskumom celosti a postupuje k častiam. V tom je aj jeho podstata ako špecifického druhu analýzy. Vo výskume dejín filozofie sa štruktúralne metodologické postupy budujú predovšetkým na pravidlách klasifikačnej analýzy: máme triedu (celkový proces dejín filozofie) a z nej vyčleňujeme (alebo k nej pridávame) časti, ktoré potom vystupujú ako jednotlivé filozofické sústavy, školy a učenia.

Keď stojíme pred celosťou ako pred hotovou danosťou, podľa obvyklého postupu musíme nájsť spoločnú podstatu všetkých jednotlivých častí, ktorá ich oprávňuje alebo predurčuje, aby boli zaradené práve do tejto, a nie do inej triedy. Práve toto určenie spoločnej podstaty je metodologickým vymedzením celosti, ktoré robí štruktúralna analýza. Celosť vo forme globálneho procesu dejín filozofie sa berie ako apriórne daná ešte predtým, než zistíme, čo ju spája ako takú. Potom je oprávnené a samozrejme začať ju analyzovať. Tento špecifický apriorizmus štrukturalistického metodologického postupu, ktorý má byť heuristickou pôdou pre analýzu, je však len zdanlivý. Celosť musí byť vymedzená prv, než vystúpi pred nás ako danosť. Vieme už, ako sa toto vymedzenie uskutočňuje: určí sa spoločná podstata jednak všetkých existujúcich častí, jednak všetkých častí, ktoré sa môžu prípadne zaradiť do celosti ako do triedy. To znamená, že skutočný apriorizmus štruktúralnej analýzy nie je v tom, že za východiskový bod svojho výskumu berie už hotovú celosť, ale v spôsobe vymedzenia celosti. Štrukturalistický apriorizmus teda nie je analytický, ale syntetický. Analýza, ktorá sa pod vplyvom neopodstatnených konvencií považuje za heuristicky účinnejšiu a metodologicky dôležitejšiu, je v tomto prípade druhotná. Vymedzenie celku je postup syntetického rázu. Aj keď štrukturalizmus neuznáva syntézu ako prvotnú, musí ju živelné vykonať, ak chce, aby mal pred sebou celosť, ktorú bude ďalej vymedzovať myšlienkovým členením, t. j. analýzou.

Komplexno-dialektický prístup k dejinám filozofie sa môže vyhnúť tejto živelnosti jedine tým, že vedome začne vymedzením konkrétnych javov a po ich rozbere, ako výsledok, vymedzí celosť. Tak bude syntéza nielen prvotná, ale aj vedome dokonale uskutočnená.

Zásadná otázka, ktorá sa musí vyriešiť pred začatím komplexno-dialektického výskumu dejín filozofie, je určenie prvočnosti buď celosti, alebo časti. Pre komplexno-dialektický prístup je nevyhnutné, aby sa za určujúci predpoklad bral rozbor časti a aby sa vymedzenie celku chápalo ako jeho výsledok. V dobre fungujúcom systéme sa celok a časti vzájomne podmieňujú. Avšak objektívna existencia konkrétnych javov je prvotná; časťami sa konkrétne javy stávajú až vtedy, keď vznikne celok. Reálnym predpokladom toho, aby časť bola časťou, je predovšetkým to, že je konkrétnosťou; až potom sa stáva predpokladom fungovania celku. Časť je teda reálnym predpokladom existencie celku a celok zasa predpokladom existencie časti.

Pri výskume dejín filozofie marxistická teória musí vychádzať práve z tohto komplexno-dialektického metodologického predpokladu. Nie jednotlivé

filozofické sústavy, školy a učenia sú výsledkom globálneho dejinno-filozofického procesu, ale naopak, proces je ich výsledkom. Taký je objektívny priebeh dejín filozofie a tak musí postupovať aj ich metodologický výskum.

Pre stručnosť a terminologickú jasnosť určíme dva základné pojmy nášho výskumu: globálny historicko-filozofický proces (s ktorým sme už narábali) a konkrétny historicko-filozofický jav. Tento druhý pojem zahŕňa v sebe význam užších pojmov, ako je filozofická sústava, škola a učenie. Jediné skúmaním konkrétnych historicko-filozofických javov môžeme začať syntetické vymedzenie globálneho historicko-filozofického procesu.

Aprioristická klasifikačná analýza, o ktorú sa opiera štrukturalistický prístup k dejinám filozofie, považuje hľadanie spoločnej vlastnosti konkrétnych javov za nevyhnutné. Táto vlastnosť platí ako jediné kritérium, podľa ktorého sa konkrétne javy zaraďujú do celostí triedy. Týmto spôsobom vznikajú veľké ťažkosti s určením špecifického charakteru podstatných vlastností konkrétnych javov: sú objektívne, alebo sú výsledkom poznávacej činnosti subjektu-bádateľa?

Okrem toho vznikajú aj iné, omnoho ťažšie riešiteľné problémy. Základným nedostatkom všetkých odrôd štrukturalizmu bez výnimky je, že ako základný vzťah vnútri celkov sa berie vertikálna väzba častí s celosťou. Tento vzťah určuje aj špecifikum vzťahu medzi časťami navzájom. Vzťah príslušnosti medzi rôznymi úrovňami absolútne predurčuje vzťah vzájomnosti medzi časťami alebo celkami na rovnakej úrovni. Podobná absolutizácia zavinila neschopnosť štrukturalnej metódy, ktorá teraz preniká do vedy, vymotať sa z čisto kvantitatívnych určení vzťahov medzi vecami a javmi. Vzťah príslušnosti je práve takýmto kvantitatívnym vzťahom a jeho absolutizácia je absolutizáciou kvantitatívnych určení na úkor kvalitatívnych určení.

Táto absolutizácia má však za následok ešte čosi horšieho. Ak sa vzťah vertikálnej príslušnosti častí k celku prijme ako jedine možný, potom charakter zaradenosti všetkých častí do tej istej triedy (celostí) bude rovnaký. Z toho zase logicky vyplýva, že všetky konkrétne javy patria do celosti prostredníctvom totožných podstatných vlastností. Potom skutočne nemôžeme hovoriť o podstatných vlastnostiach konkrétnych javov, ale o podstatnej vlastnosti celosti. Ak to aplikujeme na náš predmet, vychádza nám, že jednotlivé historicko-filozofické javy sú začlenené (alebo skôr spútané) do globálneho historicko-filozofického procesu jedinou, pre všetky javy spoločnou, podstatnou vlastnosťou. Táto „podstatná vlastnosť“ nie je ničím iným než synonymom pojmu substancia. Takto dôsledný štrukturalistický rozbor vyúsťuje v konečných dôsledkoch nevyhnutne do svojho presne opačného teoretického protikladu — do substancializmu.

Marxistický model dejín filozofie je antisubstančný a štrukturalna analýza tak, ako sa chápe doteraz, nemôže byť metodologickým východiskom jeho odôvodnenia. Komplexný dialektický výskum musí postupovať inakšie. Základom jeho skúmania musí byť konkrétny historicko-filozofický jav, po ktorom nasleduje hodnotenie celkového procesu dejín filozofie.

Každý konkrétny historicko-filozofický jav je v istom zmysle súhrnom veľkého množstva špecifických vlastností. Medzi týmito vlastnosťami, prirodzene, vznikajú aj príslušné vzťahy, ako sú na druhej strane vlastnosti výsledkom týchto vzťahov. Obyčajne ako podstatná vlastnosť konkrétneho historicko-filozofického javu vystupuje nejaká jeho téza alebo názor, ktorý má fundamentálny význam: napr. Descartovo cogito, ergo sum. Pre nás je však dôležitejšie to, že základná téza Descartovej filozofie nevznikla ako priamy výsledok čistého pôsobenia globálneho procesu dejín filozofie. Vzťah príslušnosti jeho filozofie k tomuto procesu je výsledkom iného, podstatnejšieho vzťahu.

Podľa komplexnej dialektickej metódy výskumu určujúcim vzťahom medzi konkrétnymi historicko-filozofickými javmi je vzťah vzájomnosti. Z toho vyplýva nevyhnutnosť pokladať tento vzťah za taký, ktorý podmieňuje formovanie podstatnej vlastnosti konkrétneho historicko-filozofického javu. Pravda, urobili by sme tú istú principiálnu chybu ako v štrukturalizme, ak by sme absolutizovali vzťah historickej vzájomnosti týchto javov. Činný zostáva aj vzťah historickej príslušnosti k procesu dejín filozofie. Tento vzťah, ktorý je vzhľadom na vzťah vzájomnosti druhotný, podmieňuje vznik vzťahovej vlastnosti každého konkrétneho historicko-filozofického javu.

Sám historicko-filozofický jav je objektívne teoretické dielo určitého konkrétneho filozofa — tvorcu, alebo skupiny tvorcov. Podstatné a vzťahové vlastnosti sa formujú objektívne, vznikajú vnútri konkrétneho historicko-filozofického javu. To však neznamená, že vznikajú samy od seba, t. j. že majú svoju vlastnú ontologicky absolútnu hodnotu. Vznikajú vždy pod vplyvom pôsobenia iných javov a faktorov. Ich hodnota je síce špecifická, ale relativizovaná vzhľadom na hodnoty tých javov, s ktorými je skúmaný jav v činnej väzbe. Týmto spôsobom medzi podstatnými a vzťahovými vlastnosťami rôznych javov nemôže nikdy existovať totožnosť. Tak postupne opúšťame nebezpečnú sféru pluralistického atomizmu pri hodnotení dejín filozofie.

Útek od pluralizmu sa doteraz obyčajne vždy končí v teoreticky hladkej, ale mŕtvej púšti substančného monizmu. Toto nebezpečenstvo musíme brať do úvahy vtedy, keď pomocou komplexno-dialektického postupu hľadáme najspolahlivejšie východiská pre vypracovanie adekvátneho modelu dejín filozofie.

Každý konkrétny jav je časove a priestorove určený. Tento triviálny fakt, ktorý sa takým stal nie pričinením špecifických filozofických výskumov, ale skôr pričinením všeobecnejších filozofických predsudkov, prestane pôsobiť banálne, ak sa pokúsime odpovedať na otázku, čím je konkrétny historicko-filozofický jav časove a priestorove určený.

Podstatná vlastnosť, ako sme videli, je tá, ktorá vzniká a formuje sa pod vplyvom vzťahu vzájomnosti medzi jednotlivými javmi. Tento vzťah odráža priestorové súvislosti medzi javmi na istej relatívne fixovanej časovej úrovni. Práve preto je podstatná vlastnosť podľa komplexno-dialektickej metódy voči vzťahovej prvotná a určujúca. Vzťah vzájomnosti odráža aktuálne dobové súvislosti, do ktorých je konkrétny jav zaradený. Vzťah historickej vzájomnosti je priestorove podmienený, čo určuje aj teoretickú šírku a rozsah konkrétneho

historicko-filozofického javu, t. j. určuje jeho extenzitu. V konkrétnom rozbere dejín filozofie súhrn podstatnej vlastnosti a jej predpokladu — vzťahu historickej vzájomnosti konkrétnych historicko-filozofických javov — bude vystupovať vždy ako extenzívny rozmer týchto javov.

Vzťahová vlastnosť vzniká pod vplyvom vzťahu historickej príslušnosti konkrétneho filozofického javu ku globálnemu procesu dejín filozofie. Prostredníctvom tejto vlastnosti vzniká časová súvislosť medzi jednotlivými historicko-filozofickými javmi, a tým aj ich historická nadväznosť. Ak sú dejiny filozofie vyvíjajúcim sa systémom, prvok ich vývinu je obsiahnutý vo vzťahu príslušnosti konkrétnych javov k iným javom a prvok ich systémovosti vo vzťahu vzájomnosti medzi nimi.

Skúmanie časových súvislostí medzi konkrétnymi historicko-filozofickými javmi, ktoré podmieňujú vzťahové vlastnosti týchto javov, má zmysel jedine v relatívne fixovanom priestore. Vzťahová vlastnosť konkrétneho filozofického javu už neodráža jeho dobovú hodnotu a špecifickosť, ale jeho celkovú historickú hodnotu a špecifickosť. Je výsledkom dobove obmedzených vplyvov, ale súčasne zárukou teoretickej trvácnosti konkrétnych historicko-filozofických javov. Vzťah historickej príslušnosti je časove podmienený a to určuje aj jeho teoretickú výšku a obsah. Táto určenosť má intenzívny charakter, a preto jednota medzi vzťahovou vlastnosťou a jej činným predpokladom — vzťahom historickej príslušnosti konkrétneho filozofického javu k celkovým dejinám filozofie — bude vystupovať ako jeho intenzívny rozmer.

Podstatné a vzťahové vlastnosti nemôžu byť nikdy totožné, ako nemôžu byť totožné ani vzťahy príslušnosti a vzájomnosti a ako nemôže byť totožný časový a priestorový rozmer konkrétneho historicko-filozofického javu. Zárukou ich totožnosti je ich jednota. A tam, kde medzi dvoma vzťahmi existuje jednota bez totožnosti, ich dvojité určenie plodí tretiu.

Podstatná a vzťahová vlastnosť patria len určitému konkrétnemu javu. Každý takýto jav má svoju špecifickú podstatnú a svoju špecifickú vzťahovú vlastnosť. Tým, že podstatná vlastnosť odráža dobovú hodnotu a vzťahová vlastnosť historickú hodnotu konkrétneho filozofického javu, žiadna z nich nemôže vystupovať vo forme všeobecnej podstaty, ktorá by bola spoločná pre všetky ostatné javy, obsiahnuté v globálnom historicko-filozofickom procese. Podstata konkrétneho filozofického javu je výsledkom jednoty vzťahu vzájomnosti a vzťahu príslušnosti. Týmto spôsobom je podstata dobove a historicky podmienená a má objektívny charakter, je výsledkom tvorivej činnosti filozofa-tvorcu, a nie subjektívnej ľubovôle subjektu-bádatela.

Okrem toho, že je objektívna, má podstata ešte jednu dôležitejšiu určenosť — je konkrétna, vlastná len jednému a žiadnemu inému filozofickému javu. Takáto podstata sa musí kvôli pojmovej prehľadnosti nazvať *substrátom*, ktorý bude vlastne tretím rozmerom konkrétneho historicko-filozofického javu.

Ak vzťahová vlastnosť podmieňuje jedinečnosť konkrétneho historicko-filozofického javu v historickom pláne a jeho podstatná vlastnosť v dobovom pláne, substrát bude podmieňovať jedinečnosť tohto javu v oboch smeroch.

Jednota všetkých troch rozmerov — časového, priestorového a substrátového — určuje prvú principiálnu vlastnosť všetkých konkrétnych historicko-filozofických javov, ich *jedinečnosť* a *neopakovateľnosť*. Týmto spôsobom opúšťame substanțializmus bez toho, aby sme prestali byť monistami. Naša cesta hľadania ďalších principiálnych vlastností konkrétnych historicko-filozofických javov má už pevný teoretický základ nesubstančný monizmus.

*

Každý konkrétny historicko-filozofický jav je súhrnom veľkého množstva vlastností. Komplexná dialektická metóda výskumu dejín filozofie musí však hľadať tie principiálne vlastnosti, do ktorých sa ostatné môžu zahrnúť. Potom určenie principiálnej vlastnosti poskytuje možnosť prostredníctvom ich konkrétneho rozboru preskúmať javy komplexne. Napríklad neopakovateľnosť istého konkrétneho historicko-filozofického javu je vzhľadom na jeho podstatnú a vzťahovú vlastnosť principiálna a má širší význam. Ako podstatná a vzťahová vlastnosť môžu vystupovať také konkrétne vlastnosti javu, ktoré patria len jemu. Neopakovateľný je každý jav. Je to vlastnosť všetkých javov.

Neopakovateľnosť konkrétnych historicko-filozofických javov má hlbšie predpoklady, než sú objektívne zákonitosti čistého procesu dejín filozofie. Neopakovateľnosť a jedinečnosť týchto javov má síce zmysel jedine v procese dejín filozofie, ale podmienenosť ich vlastností je omnoho širšia a podstatnejšia, než čisto filozofická.

Konkrétny historicko-filozofický jav je špecifický druh spoločenského javu. Sama filozofia je na jednej strane vedou, ktorá má svoj predmet a metódu, a na druhej strane osobitným spôsobom ľudského poznania. V tomto význame filozofia nikdy nevystupovala len ako čistá teória, ale vždy vo forme špecifického, konkrétneho, časove, priestorove a substrátne určeného spoločenského javu.

Teória dejín filozofie, ktorá chce utvoriť adekvátny obraz vývinu filozofického myslenia, nesmie sa obmedzovať iba na výskum čisto filozofických predpokladov jeho vzniku a vývinu. Ak marxistická filozofia určuje charakter filozofických javov ako špecificky spoločenských, pripúšťa tým možnosť a dokonca aj nevyhnutnosť vplyvu veľkého množstva nefilozofických faktorov na ich vznik a vývin.

Časová a priestorová, t. j. historická a dobová určenosť konkrétneho filozofického javu je podmienená vývinom celej spoločenskej skutočnosti. Zjednocuje v sebe vplyvy tak základne, ako aj nadstavby. Spoločenská skutočnosť v každom historickom období vytvára viac alebo menej výraznú špecifickú konšteláciu faktorov, ktorá je jedinečná i neopakovateľná. Tým naša druhá cesta hľadania a zdôvodnenia prvej principiálnej vlastnosti konkrétnych historicko-filozofických javov zdôraznila ešte viac určenie ich neopakovateľnosti a jedinečnosti.

Veľký rozsah a kvalitatívna rozmanitosť vplyvov, ktoré podmieňujú vznik a vývin konkrétnych historicko-filozofických javov, vedie však aj k vzniku iných vlastností. V tomto procese sú nemenej závažné aj faktory čisto filozo-

fického charakteru. Táto zložitá spleť vplyvov vyúsťuje v konkrétnom jave, do ktorého sa prenáša v absorbovanej forme čisto filozofického charakteru. Vnútoraná zložitosť konkrétneho historicko-filozofického javu je tým vyššieho rádu, čím je širší a obsiahlejší súhrn činných faktorov podmieňujúcich jeho vznik. V samom jave sa úroveň zložitosti prejavuje prostredníctvom rozsahu jeho vnútornej rozčlenenosti. To nám dáva možnosť objaviť jednu z dôležitých vlastností všetkých historicko-filozofických javov — ich štruktúrovanosť. Neexistuje ani jeden historicko-filozofický jav, ktorý by nebol vnútorne členený. Podľa zložitosti častí javu a špecifickosti vzťahov medzi nimi určujeme jeho teoretickú architektóniku. Tento fakt nás nabáda, aby sme hľadali inú, obsiahlejšiu vlastnosť, než je vnútoraná rozčlenenosť historicko-filozofického javu.

Tam, kde existuje štruktúrovanosť, vždy musí existovať aj nevyhnutnosť spojiť časti. Schopnosť zložiek istého vymedzeného celku navzájom sa spájať je vlastná každému konkrétnemu historicko-filozofickému javu, ktorý vystupuje ako celok. Schopnosť zložiek spájať sa nejaví sa pritom jednoducho ako možnosť, ale ako nevyhnutnosť, ako objektívna zákonitosť. Rozmanité vonkajšie vplyvy ktoré vedú k formovaniu zložiek a vzťahov medzi nimi vnútri konkrétneho historicko-filozofického javu, podmieňujú nielen rozmanitý spôsob členenia, ale aj rozmanitý spôsob spájania týchto zložiek.

Konkrétne javy, ktoré sú vymedzené v istom celku, vždy sa nachádzajú vo vzájomnej väzbe. Rozmanité javy vytvárajú špecifikum tejto väzby. Ak vo forme celku vystupuje jav, zahŕňa v sebe prvky alebo zložky, ktoré musia byť istým spôsobom spojené. Sama špecifickosť väzby zložiek je podmienená dvoma vzťahmi, ktorých zamierenie už poznáme: na jednej strane sú to vzťahy medzi zložkami, na druhej strane vzťahy medzi zložkami a celkom. Špecifické spájanie zložiek závisí okrem iného aj od počtu zložiek zahrnutých v relatívne uzavretom vzťahu, ktorý môže byť podľa toho buď sprostredkovaný, alebo bezprostredný. Tieto štyri faktory principiálneho významu dávajú možnosť zhrnúť empiricky neobmedzený počet celkov do niekoľkých principiálnych druhov. Ich rozbor však nie je úlohou tohto článku.

Tak vznikajú dve základné súvislosti vnútri celku. Podľa prvej každý celok je rozčlenený. Podľa druhej rozčlenený celok podmieňuje nevyhnutnosť, aby sa zložky vždy nejakým spôsobom vzájomne spájali. Prvá objektívna súvislosť nevyhnutne predpokladá existenciu druhej. Druhá má však širší význam a prvá je v nej obsiahnutá. Syntéza oboch súvislostí vyúsťuje v stave, ktorý vyjadríme pojmom *usporiadanosť*. Rozčlenenosť podmieňuje spojitosť. Pojem spojitosť má však širší význam a rozčlenenosť sa z neho dá gnozeologicky vyvodiť. Obe súvislosti podmieňujú tretiu — *usporiadanosť*, ktorá je obsiahlejšim pojmom, než je rozčlenenosť a spojitosť, ktoré v sebe zahŕňa. Od tohto pojmu, ktorý vyjadruje architektóniku celku, ďalej už nemožno ísť. Preto spolu s neopakovateľnosťou vystupuje nevyhnutná usporiadanosť ako druhá principiálna vlastnosť konkrétnych historicko-filozofických javov, čím vzniká ďalší aspekt ich komplexno-dialektickej analýzy.

Konkrétny historicko-filozofický jav však nie je iba mŕtvou stavbou, ktorá sa po svojom vzniku prestáva vyvíjať. Globálny historicko-filozofický proces, ktorý je vyvíjajúcim sa systémom, nemôže sa skladať z mŕtvych zložiek. Okrem toho, konkrétny historicko-filozofický jav je špecifickým druhom spoločenského javu. Veľké množstvo faktorov, ktoré podmieňuje jeho vznik, pôsobí aj naďalej, ovplyvňujúc týmto spôsobom celý jeho ďalší vývin, až do jeho rozpadu. Nakoniec konkrétny historicko-filozofický jav je aj osobitným druhom teoretického celku. Všetky tieto skutočnosti nás utvrdzujú v odhodlaní hľadať mechanizmus tohto vnútorného fungovania a z neho prípadne vyplývajúcu vlastnosť konkrétneho historicko-filozofického javu. Treba preto zistiť, v akej súvislosti sa nachádza usporiadanosť s fungovaním daného celku.

Rozčlenenosť celku je objektívnym predpokladom jeho fungovania. Absolútne monolitné celosti neexistujú. Keby aj existovali, boli by v tomto prípade vnútorné statistické, neschopné meniť sa a vyvíjať. Takéto celosti konkrétneho historicko-filozofického javu sú nepredstaviteľné. Pojem rozčlenenosti podmieňuje pojem spojitosti, ktorý je v ňom súčasne zahrnutý. Oba pojmy sa môžu vyvodiť zo širšieho pojmu usporiadanosti, do ktorého sú gnozeologicky zahrnuté. Ich heuristická hodnota je určená práve analýzou tohto širšieho pojmu.

Vzťahy medzi pojmami, s ktorými sa tu stretávame, ukazujú, že podmieňujúci pojem je zahrnutý do podmieneného. Ak sa vyberieme cestou syntézy, hlavnou metodologickou úlohou bude nájsť taký konečný pojem, ktorý už nepodmieňuje žiadny iný, a ak ho aj podmieňuje, nie je v ňom zahrnutý. Spôsob analýzy ide opačným smerom. To znamená, že okrem spomínaného vzťahu môže existovať aj iný, v ktorom podmieňujúci pojem nie je v podmienenom zahrnutý. Tieto vzťahy medzi pojmami odrážajú reálne súvislosti reálnej skutočnosti a objektívne súvislosti medzi spoločenskými javmi, špecifickým druhom ktorých sú aj filozofické javy. Vzťah medzi vnútornou usporiadanosťou a fungovaním historicko-filozofických javov je kvalitatívne iný, ako vzťah medzi rozčlenenosťou, spojitosťou a usporiadanosťou. Prvý je vzťahom príslušnosti, druhý vzťahom vzájomnosti. Ako sme videli, vzťah vzájomnosti je vzťahom medzi celkami (alebo zložkami) na rovnakej úrovni. Tieto pojmy sa vzájomne podmieňujú, ale nesplývajú, existujú jednotne, ale nie sú totožné. Zmysel jedného nemôže nahradiť zmysel druhého.

Ak pojem usporiadanosti odráža architektoniku konkrétneho historicko-filozofického javu, jeho fungovanie je vyjadrením jeho *vnútornej dynamiky*. Pritom dynamickosť je pojem, ktorý je podmienený pojmom fungovania a zahŕňa ho v sebe. V syntéze konkrétneho historicko-filozofického javu, ktorá vychádza z aspektu jeho dialektického fungovania, je dynamickosť posledným pojmom, ktorý je zdôvodnený mnohými inými pojmami, ale sám už nepodmieňuje žiadny iný. Ďalšou principiálnou vlastnosťou všetkých konkrétnych historicko-filozofických javov je teda ich vnútorná dynamickosť. Pritom treba ešte raz zdôrazniť, že usporiadanosť podmieňuje dynamickosť celkov bez toho, aby bola do nej zahrnutá. Tento vzťah prebieha aj v opačnom smere. Pojem usporiadanosti môžeme dať do súvislosti s dynamickosťou, ale nemôžeme ho z nej

vyvodíť, a naopak. Tento dôležitý fakt poukazuje na nevyhnutnosť osobitne analyzovať každý z týchto pojmov, ktoré sú odrazom reálnej súvislosti vnútri konkrétnych historicko-filozofických javov. Len touto cestou môže ísť aj ich komplexno-dialektický rozbor.

*

Usporiadanosť a dynamickosť ako vlastnosti historicko-filozofických javov určujú ich imanentnú charakteristiku. Neopakovateľnosť vyjadruje ich vonkajší charakter. Pravda, toto členenie má relatívny, nie absolútny zmysel.

Jedinečnosť a neopakovateľnosť — to sú vlastnosti konkrétnych historicko-filozofických javov, ktoré majú rovnaký význam. Jedinečnosť je synonymom neopakovateľnosti. Tieto vlastnosti totožného významu určujú postavenie konkrétneho historicko-filozofického javu vzhľadom na ostatné javy v globálnom historicko-filozofickom procese. Neopakovateľnosť je preto predovšetkým ich vonkajšou charakteristikou a umiestnenie historicko-filozofického javu medzi ostatnými vyjadruje len čiastočne. Jav je dynamický nielen vnútorne, ale aj voči širšiemu kontextu ostatných javov, aj navonok. Je dynamický nielen ako celok, ale aj ako časť.

Konkrétne historicko-filozofické javy sú v globálnom procese dejín filozofie rozčlenené, ale nie sú vzájomne izolované. Ovplyvňujú sa, a tým sa aj menia. Tento fakt sa však nedá vyjadriť iba pomocou rozboru vlastnosti neopakovateľnosti. Neopakovateľnosť nám ukazuje konkrétny historicko-filozofický jav ako jednoduchú danosť.

Proces sa však často stotožňuje s univerzom, čím sa všetky konkrétne javy menia iba na fenomén samého procesu a jedinečnosť i neopakovateľnosť sa stávajú nezmyselnými. Je to vlastne Heglova cesta rozboru filozofie. Substancializmus je tu evidentný.

Komplexný dialektický rozbor, pri ktorom skúmame dejiny filozofie najprv z hľadiska principiálnych súvislostí medzi konkrétnymi javmi a až potom z hľadiska ich celostí, musí vychádzať práve z jedinečnosti a neopakovateľnosti javov. Konkrétny historicko-filozofický jav je premenlivý. Je to samozrejماً skutočnosť, ktorej principiálne vlastnosti sme však neobjavili. Medzi danosťou a premenlivosťou neexistuje vzťah totožnosti.

Konkrétny historicko-filozofický jav je na základe svojej prvej principiálnej vlastnosti, na základe jedinečnosti konkrétne premenlivý. Význam tohto pojmového spresnenia sa nám ukáže v ďalšom výklade. Zatiaľ treba povedať len toľko, že tento pojem je predpokladom existencie iného, širšieho pojmu.

Pri konkrétnych výskumoch jednotlivých filozofických sústav, škôl a učení historici filozofie už dávno zistili, že sa vyvíjajú, t. j. že ich vnútorné premeny spôsobujú aj zmenu ich postavenia medzi ostatnými. Objavili aj niečo dôležitejšie: že každá takáto zmena má svoj smer, čo znamená, že ide o vývin. V objektívnych historicko-filozofických súvislostiach je teda zmena podmienkou vývinu, vývin vždy obsahuje zmenu v sebe. Z toho vyplýva aj pre nás, že

vývin je pojmom, ktorý je pojmom zmeny podmienený, ale súčasne ho v sebe aj obsahuje.

Uznanie konkrétnej zmeny však ešte nie je zárukou vypracovania adekvátneho modelu vonkajšej dynamiky historicko-filozofických javov. Ani sám vývin nie je jeho zárukou, pretože konkrétny jav, ako sme zistili, môže sa chápať aj ako fenomén skutočnejšieho vývinu nejakej substancie. Vychádzajúc z objektívnej existencie principiálnej vlastnosti javov, presnejšie z ich jedinečnosti, musíme brať do úvahy aj fakt, že každý jav má svoju vlastnú objektívnu a neopakovateľnú hodnotu. To znamená, že každý konkrétny historicko-filozofický jav nielenže sa konkrétne mení, ale jeho zmena má aj svoj vlastný smer, t. j. každý jav má svoj konkrétny vývin. V širšom zmysle to znamená, že pojem konkrétnej zmeny podmieňuje pojem konkrétneho vývinu a je v ňom obsiahnutý.

Konkrétny historicko-filozofický jav, ktorý sa v istom smere mení, je na základe svojej neopakovateľnosti historicky konečný, vyčerpatelný. Jeho vývin je zmena v smere teoretickej završenia. Završenosť je však znakom teoretickej vyčerpanosti, konca konkrétneho historicko-filozofického javu. Nie je to koniec jedného fenoménu nejakej večnej substancie, ale skutočný koniec konkrétneho, objektívneho spoločenského javu, akým je filozofický jav.

V tejto súvislosti nám nejde o objavenie a sledovanie všeobecného fenoménu pokroku v dejinách filozofického myslenia. Výskum tohto pokroku môže byť len výsledkom výskumu konkrétneho naplnenia konkrétnych javov. Nie je našou úlohou rozoberať samo naplnenie ako ich konečný, aj keď konkrétny vývin do stále novších a novších foriem. Objektívne takýto vývin nie je ani možný. Pre komplexný dialektický metodologický postup stačí zistiť, ako z veľkého množstva filozofických fenoménov, akými sú problémy, tézy, názory, pojmy, kategórie atď., vzniká relatívne završený historicko-filozofický jav. To znamená, že z aspektu vonkajšieho vývinu konkrétneho historicko-filozofického javu nás zaujíma predovšetkým to, ako sa stáva skutočnosťou. Uskutočňovať sa znamená stať sa skutočným. Bez vývinu neexistuje uskutočňovanie. Ak si vyberieme spôsob syntetického zužovania zmyslu pojmov, aj tu zistíme, že pojem vývin podmieňuje zmysel pojmu uskutočnenie a súčasne je v ňom nevyhnutne obsiahnutý. Týmto spôsobom vlastne prichádzame k štvrtej principiálnej vlastnosti všetkých konkrétnych historicko-filozofických javov, k nevyhnutnosti uskutočňovať sa.

Na základe komplexného dialektického rozboru pojmu historicko-filozofického javu sme dospeli k formulovaniu jeho štyroch základných vlastností, z ktorých sa analýzou môžu vyvodíť všetky ostatné. Určením týchto vlastností sa končí prvá etapa komplexného dialektického rozboru konkrétnych historicko-filozofických javov. Celý tento postup mal syntetický charakter. Teraz môžeme začať analyzovať každú vlastnosť osobitne.

Každý jednotlivý historicko-filozofický jav je objektívnou konkrétnosťou. Vychádzajúc z jeho štyroch základných vlastností, možno k nemu pristupovať štyrmi rôznymi spôsobmi. V komplexnom dialektickom rozbere bude každý

takýto jav vystupovať štyrmi rôznymi spôsobmi: ako konkrétne bytie (ako danosť), ako súhrn, ako rozpornosť a ako konkrétne uskutočňovanie. Základom chápania konkrétneho historicko-filozofického javu ako konkrétneho bytia je jeho vlastnosť byť jedinečným a neopakovateľným; základom jeho chápania ako súhrnu je jeho vlastnosť byť nevyhnutne usporiadaným; základom jeho chápania ako rozpornosti je jeho vlastnosť byť vnútorne dynamickým; a nakoniec základom jeho chápania ako uskutočňovania je jeho vlastnosť konkrétne sa vyvíjať vždy v smere vlastnej konkrétnej završnosti.

Po týchto úvahách bude namieste ešte raz odôvodniť, prečo je potrebné tradične štrukturalistický prístup k historicko-filozofickým javom nahradiť komplexným dialektickým prístupom. Niekoľko závažných dôvodov sa objavilo v samom výklade. Na záver treba spomenúť azda ten najdôležitejší: štrukturalistická metóda výskumu vychádza iba z aspektu imanentnej usporiadanosti a dynamickosti celku. Týmto spôsobom sa umele vytrháva a vylučuje jeho vlastnosť byť jedinečným a jeho vlastnosť prechádzať od nezavršnosti ku skutočnosti. Tieto dve vlastnosti, ako sme mali príležitosť zistiť, nemôžu sa vyvodiť z tých, ktoré štrukturalizmus určuje ako základné. Náš rozbor je komplexný, pretože je úplný, ucelený; je dialektický, pretože uznáva nevyhnutnú vnútornú protirečivosť konkrétnych historicko-filozofických javov.

Model objektívneho procesu dejín filozofie, ktorý vzniká ako výsledok komplexného dialektického metodologického rozboru konkrétnych historicko-filozofických javov, je zbavený dvoch závažných nedostatkov, o ktorých bola reč na začiatku. Je mu cudzí tak pluralistický atomizmus, ako aj substancializmus, ktorý je prirodzeným dôsledkom heglovskej koncepcie dejín a ku ktorému v konečných dôsledkoch smeruje aj samo štrukturalistické chápanie existencie spoločenských javov. Komplexná dialektická metóda môže byť preto jediným dôsledným marxistickým prístupom k výskumu dejín filozofie.

ПРЕДПОСЫЛКИ КОМПЛЕКСНО-ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ

Минчо Минчев

В статье автор предпринял попытку выработать хотя бы наиболее общие принципы методологического подхода к проблемам истории философии. Обширность рассматриваемого материала потребовала от автора строгого упорядочения изложения в виде отдельных тезисов. Разработка основных принципов исследования истории философии в настоящей статье исходит из краткой формулировки самого предмета философии. Автор обращает внимание на принципиальные различия между идеалистическим и материалистическим способом интерпретации истории философии. Весьма важным моментом работы является конкретное исследование историко-философского процесса. Автор исходит из несубстанциального характера приведенного процесса и тем самым определяет также принципы его

исследования. Основными свойствами конкретного историко-философского явления автор считает его неповторимость, внутреннюю системную упорядоченность, имманентную противоречивость и его необходимое существование лишь в качестве реализующейся конкретности.

PRECONDITIONS OF A COMPLEX — DIALECTIC ANALYSIS OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY

Minčo Minčev

The paper is a cautious attempt at elaborating at least the most general principles of the methodological approach to the problems of the history of philosophy. The breadth of the analyzed material has demanded a strict arrangement of the explication in the form of individual theses. The elaboration of the basic principles of the research of the history of philosophy in the paper starts from a concise formulation of the very object of philosophy. The author pays attention to the principal differences between the idealist and materialist ways of interpretation of the history of philosophy. It is the concrete research of the historical — philosophical process that is a very important moment in the paper. The author starts from the nonsubstantial character of the process mentioned, and thus he determines also the principles of its research. The unrepeatability of a concrete historic-philosophical phenomenon, its inner systemic arrangement, its immanent antagonism and its inevitable existence only as a realizing concreteness are held by the author for its basic qualities.